

---

# SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

---



Z OBSAHU: *Konštrukcie obrazu kultúry*  
*Rurálne prostredie ako mikrokozmos?*  
*Obraz štruktúry spoločnosti*  
*Urbánne svety v etnologickom bádani*

---

3-4

50

2002

---

*Prvá strana: Kresba z Topoľčianok, 5.5.2001, autorka: Zora Vanovičová*

Preklady: E. Herzánová, T. Bužeková, K. Popelková, K. Hlôšková

Text J. Ługowskiej redigovala M.M. Nowakowska

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,  
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6  
810 05 Bratislava  
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet  
URL <http://www.elis.sk>

#### ŠÉFREDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

#### VÝKONNÉREDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

#### EDIČNÁ RADA

Ľubica Droppová, Gyivicsán Anna, Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Pariková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

[www.ebsco.com](http://www.ebsco.com)

[www.cejsh.icm.edu.pl](http://www.cejsh.icm.edu.pl)

[www.cceol.de](http://www.cceol.de)

[www.mla.org](http://www.mla.org)

[www.ulrichsweb.com](http://www.ulrichsweb.com)

[www.willingspress.com](http://www.willingspress.com)

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)

European Reference Index for the Humanities (ERIH): [www.esf.org](http://www.esf.org)

## ŠTÚDIE

<b>K i l i á n o v á, Gabriela:</b> Etnológia na Slovensku na prahu 21. storočia: reflexie a trendy.....	277
<b>N i e d e r m ü l l e r, Péter:</b> Európska etnológia: Nová veda pre „nový“ svet.....	292
<b>L u g o w s k a, Jolanta:</b> Text ako predmet záujmu: záujmy súčasnej folkloristiky i teórie kultúry.....	301

### Konštrukcie obrazu kultúry

<b>K o s t l i n, Konrad:</b> Imagológia kohézie – kultúra a kontinuita, spoločnosť a identita...	309
<b>L e š č á k, Milan:</b> Folklor ako forma sociálnej komunikácie.....	318
<i>Komentár:</i> <b>B e n e š, Bohuslav</b> .....	330
<b>K r e k o v i č o v á, Eva:</b> Konštrukcia obrazu „seba“ a „iných“.....	332
<i>Komentár:</i> <b>G a r a j, Bernard</b> .....	342
<b>P r o f a n t o v á, Zuzana:</b> Hodnoty v procese transformácie a postmoderná kultúra.....	346
<i>Komentár:</i> <b>K a n o v s k ý, Martin</b> .....	351
<b>H l o š k o v á, Hana:</b> Ústna história vo vytváraní historickej pamäti.....	353
<i>Komentár:</i> <b>P o s p í š i l o v á, Jana</b> .....	363

### Rurálne prostredie ako mikrokosmos?

<i>Komentár:</i> <b>Š k o v i e r o v á, Zita</b> .....	366
<b>S t o l i č n á, Rastislava:</b> Možnosti konštruovania obrazu tradičnej rurálnej kultúry kartografickou metódou.....	369
<b>B a r ň a, Gábor:</b> Výsledky a nádeje v etnologickom sociálnom výskume v Maďarsku	376

### Obraz štruktúry spoločnosti

<b>S á r k á n y, Mihály:</b> Výskum premien štruktúry rurálneho spoločenstva v Maďarsku v 2. pol. 20. storočia.....	386
<b>B e ň u š k o v á, Zuzana – R a t i c a, Dušan:</b> Obraz spoločnosti a jej fungovanie v slovenskej etnológii v 2. pol. 20. storočia.....	395

<b>K a n d e r t, Josef:</b> Skupiny síť skupinových vzťahů.....	405
<b>F a l ť a n o v á, Lubica:</b> Podmienky zamestnanosti v poľnohospodárstve.....	410
<i>Komentár:</i> <b>P a r í k o v á, Magdaléna</b> .....	418
<b>M a n n, Arne:</b> Prehľad romistiky na Slovensku.....	421
<i>Komentár:</i> <b>W e i n e r o v á, Renata</b> .....	431

### Urbánne svety v etnologickom bádani

<b>U h e r e k, Zdeněk:</b> Globalizace a urbanizace – trendy a výsledky výzkumů.....	443
<b>P o p e l k o v á, Katarína – S a l n e r, Peter:</b> Urbánny svet v slovenskej etnológii	444
<i>Komentár:</i> <b>M a y e r, Vera</b> .....	452
<b>L u t h e r, Daniel:</b> Mikrosvety a (makro-)svet mesta.....	455
<i>Komentár:</i> <b>B i t u š í k o v á, Alexandra – D a r u l o v á, Jolanta</b> .....	462

## ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

Pozdrav do južných Čiech jubilantke Eve Davidovej (Arne M a n n).....	464
PhDr. Štefan Mruškovič jubiluje (Mojmír B e n ž a).....	467
Životné jubileum Mgr. L. Falťanovej, CSc. (Rastislava S t o l i č n á).....	469
Pavel Habáň – začínajúci päťdesiatnik (Ladislav M l y n k a).....	473
PhDr. Michal Markuš, CSc. 90-ročný (Janko K o m a).....	475
Emke Drábikovej (Peter S l a v k o v s k ý).....	476

## RECENZIE – ANOTÁCIE

Lasta Džapovič: Zemľa – verovaňja i ritualy (Rastislava S t o l i č n á).....	478
Lidové tance a detské hry vo filmotéce EÚ AV ČR (Stanislav D ú ž e k).....	478
Aida Brenko, Željko Dugac, Mirjana Randić: Národná medicína (Dušan B e l k o).....	480

## STUDIES

- K i l i á n o v á, Gabriela:** Ethnology in Slovakia at the beginning of the 21<sup>st</sup> century: reflections and trends..... 277
- N i e d e r m ü l l e r, Péter:** European Ethnology: changing life in a changing world..... 292
- Ľ u g o w s k a, Jolanta:** Text as a subject of contemporary folkloristics and the theory of culture..... 301
- Constructions of the picture of culture*
- K ö s t l i n, Konrad:** Die Imagology der Kohärenz..... 309
- L e š č á k, Milan:** Folkloristik als Teil für die Untersuchung des breiten Spektrums der sozialen Kommunikation..... 318  
*Commentary:* B e n e š, Bohuslav..... 330
- K r e k o v i č o v á, Eva:** Eine Konstruktion des Bildes von „sich“ und „anderen“... 332  
*Commentary:* G a r a j, Bernard..... 342
- P r o f a n t o v á, Zuzana:** Values in the process of transformation and postmodern culture..... 346  
*Commentary:* K a n o v s k ý, Martin... 351
- H l ô š k o v á, Hana:** Oral history and creating historical memory..... 353  
*Commentary:* P o s p í š i l o v á, Jana 363
- Rural world as a mikrokosmos?*  
*Commentary:* Š k o v i e r o v á, Zita... 366
- S t o l i č n á, Rastislava:** Possible ways of constructing the picture of traditional rural culture by using cartographic method..... 369
- B a r n a, Gábor:** Changing society – changing science..... 376
- Images of structure of society*
- S á r k á n y, Mihály:** Studies on changing rural social structure in Hungary..... 386
- B e ň u š k o v á, Zuzana – R a t i c a, Dušan:** Das Bild des Gesellschaft und ihr Funktionieren in der Slowakischen Ethnologie..... 395
- K a n d e r t, Josef:** Groups and nets of group relations..... 405
- F a l ě a n o v á, Lubica:** Employment situation in agriculture..... 410  
*Commentary:* P a r í k o v á, Magdaléna..... 418
- M a n n, Arne:** The outline of the Romany studies in Slovakia..... 421  
*Commentary:* W e i n e r o v á, Renata 431
- Urban world in ethnological research*
- U h e r e k, Zdeněk:** Globalization and urbanization..... 443
- P o p e l k o v á, Katarína – S a l n e r, Peter:** Die urbane Welt in der Slowakischen Ethnologie..... 444  
*Commentary:* M a y e r, Vera..... 452
- L u t h e r, Daniel:** Mikrowelten and (Makro)welten in den Städten..... 455  
*Commentary:* B i t u š í k o v á, Alexandra – D a r u l o v á, Jolanta..... 462
- NEWS-HORIZONS-GLOSSARY
- Jubilee of Eva Davidová (Arne M a n n) 464
- Jubilee of PhDr. Štefan Mruškovič (Mojmír B e n ž a)..... 467
- Jubilee of Mgr. L. Faltánová, CSc. (Rastislava S t o l i č n á)..... 469
- Jubilee of Pavel Habán (Ladislav M l y n k a).. 473
- Jubilee of PhDr. Michal Markuš, CSc. (Janko K o m a)..... 475
- An obituary for Emka Drábiková (Peter S l a v k o v s k ý)..... 476
- BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS 478

URBÁNNY SVET V SLOVENSKEJ ETNOLÓGII – POKUS O DIALÓG<sup>1</sup>

KATARÍNA POPELKOVÁ – PETER SALNER

*PhDr. Katarína Popelková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava*

Die Dimensionen dieser Erwägungen sind:

Eine Diversifikation der Themen und des Zutritts zur urbanen Forschung, die aus rückwirkender Ansicht der historisch relativ kurzen Zeitspanne der Entwicklung der urbanen Orientierung sichtbar ist.

Der individuelle Zugang der mit den Problemen Befassten, charakterisiert von der ununterbrochenen Suche nach neuen Themenkreisen, begleitet zugleich überraschend lange den einheitlichen beschreibenden Zutritt zur Interpretation der gesammelten Fakten.

Die Frage wird zudem durch die Verschiedenartigkeit der Reflexwinkel kompliziert. Die Autoren selbst waren lange unterschiedlicher Meinung darüber, ob unsere Forschung urbane Ethnologie, also eine selbständige, relativ neue Unterdisziplin der Ethnologie oder Ethnologie in der Stadt ist.

**Kľúčové slová:** urbánny svet, slovenská etnológia

**Key words:** urban world, Slovak Ethnology

Tento príspevok je pokusom o dvojnásobný dialóg. V prvom rade chceme osloviť odbornú verejnosť, zároveň však využívame príležitosť, aby sme si niektoré problémy, ktoré nás už dlhší čas trápia, vyjasnili a „vyčistili“ medzi sebou. Na začiatku sme so záujmom a trochu aj s napätím čakali výsledok tejto názorovej konfrontácie. Napriek desaťročiam vzájomnej spolupráce, napriek skutočnosti, že oboch autorov stále rovnako fascinuje rozporuplnosť vývoja a smerovania urbánneho štúdia v slovenskej etnológii, dodnes sme nenašli spoločnú odpoveď na niektoré problémy, ktoré nás zaujímajú.

Zo širokého spektra problematiky sme museli vyčleniť niektoré konkrétne aktuálne otázky. Dimenziami tejto úvahy preto sú:

1. Diverzifikácia tém a prístupov urbánneho bádania, ktorá je viditeľná pri spätnom pohľade na historicky krátke obdobie vývoja urbánnej orientácie. Existujúca rôznorodosť riešených problémov je až udivujúca, najmä keď prihliadneme na nepočtetnosť riešiteľov v Ústave etnológie SAV, ale aj na Slovensku vôbec. Zároveň však zodpovedá tematickej pestrosti skúmaného mestského prostredia.

2. Individuálny prístup riešiteľov charakterizuje neutíchajúce hľadanie nových tematických okruhov. Zároveň ho prekvapujúco dlho sprevádza prevládajúci deskriptívny prístup k interpretácii zozbieraných údajov. Z tohto aspektu je možno presnejšie nie veľmi populárne označenie etnografia mesta, než častejšie používaný pojem urbánna etnológia. Zdá sa, že pre mnohých je materiál **cieľom**, nie prostriedkom na ďalšie vedecké spracovanie. Riešenie teoretických a metodologických problémov, resp. syntetizovanie získaných poznatkov je skôr náhodné, akoby „nepatričné“. (Možno práve preto je živá aj predstava o nejasnosti a málo konkrétnej perspektíve tejto orientácie.) Sústreďenie na empiriu možno pripísať „mladosti“ štúdia mestského prostredia, ale aj orientácii „tradičnej“ etnológie. Iní ho ospravedlňujú nevyhnutnosťou pripraviť súbor poznatkov pre budúce generácie teoretikov a syntetikov. Interpretujú ho teda ako prejav vlastnej vedeckej nezištnosti.

3. Otázku navyše komplikuje rôznorodosť uhlov reflexie. Samotní autori príspevku sa dlho odlišovali v názore, či naše bádanie je **urbánnou etnológiou**, teda samostatnou, relatívne novou disciplínou etnológie, alebo **etnológiou v meste**. V druhom prípade by išlo len o kontinuálne rozšírenie odboru do dovedy zanedbávaného prostredia. Táto zdanlivo formálna otázka sa neobmedzuje len na slovenskú etnológiu, ale vážne sa ňou zaoberajú tiež odborníci v iných krajinách. Trápi tých, čo sa zaoberajú urbánnou problematikou i tých, čo reflektujú vývoj tohto smerovania vo vedách o kultúre a spoločnosti všeobecne.

Otázne sú samotné názvy orientácie a v nich vyjadrený, navonok možno banálny, rozpor. Prvý názov - „urbánna etnológia/antropológia“ je pôvodný, vo svete zaužívaný a pre nás mimoriadne príťažlivý. Faktom však je, že názov, začínajúci adjektívom *urbánna*, vyvoláva už od svojho vzniku celý rad spochybňujúcich metodologických argumentácií. Predpokladá totiž prinajmenšom existenciu samostatného predmetu, o metodike a špecifickej **urbánnoetnologickej** paradigme štúdia nehovoriac. Používanie druhého názvu „etnológia v meste“ je naopak výrazom jednoty materského odboru. Presadzuje sa ťažko, hoci, tak ako sa dnes chápe napr. vo francúzskej etnológii, reprezentuje nielen faktický stav vo vzťahu k predmetu bádania, ale ponúka tiež modernejší prístup k tvorbe termínov.<sup>2</sup> Odmieta nevyhnutnosť zdôrazňovať kvalitatívnu osobitosť mesta ako výskumného objektu a naznačuje uplatňovanie širších (hoci niekedy možno modifikovaných) **etnologických** východísk pri štúdiu sociálnych vzťahov. Predpokladá uznanie integrity vývoja „materského“ odboru, kontinuity s výskumom vidieckeho prostredia. Ide teda o rozšírenie doterajšej orientácie (a prispôsobenie potrebného inštrumentára) na urbánne prostredie.

V konkrétnych podmienkach, v akých sa vyvíjalo štúdium tejto problematiky na Slovensku, však pojem „etnológia v meste“ môže často „zaváňať“ potlačovaním, či dokonca negovaním špecifik výskumu v urbánnom prostredí. Naznačuje nevyhnutnosť vzdať sa „dedičstva“ získaného vynaložením istého metodického a teoretického potenciálu, ale aj osobného úsilia potrebného na dosiahnutie uznania a „vymanenie sa“ spod kurately „tradičnej etnografie“, teda disciplíny charakterizovanej ako historická veda, pre ktorú priamy kontakt s informátorom predstavuje základný, odborníkmi akceptovaný prameň informácií. Ide aj o sumu poznatkov nadobudnutých výskumom najmä v počiatočných fázach sledovania miest. Vtedy bádania tohto smeru museli brániť svoje právo na plnohodnotnú existenciu pred útokmi zo strany „oficiálnej“ etnografie/národopisu. Aj preto, ako sa nazdávame, nebol názov etnológia v meste dodnes u nás všeobecnejšie akceptovaný a nezaužíval sa.

Treba uviesť, že uvedené rozdiely odrážajú nielen do určitej miery odlišné východiskové osobné pozície autorov, ale aj postupný nárast akceptácie zo strany „matky etnografie“. Odráža sa v nich ďalej rozdielna situácia odboru v čase ich „nastúpenia na urbánny vlak“. Kým v počiatkoch, v 80. rokoch 20. storočia, sa logicky zdôrazňovala (a z druhej strany zas kritizovala) jedinečnosť (a odlišnosť) urbánneho sveta a jeho štúdia, s pribúdajúcimi poznatkami (a rokmi) rástlo vzájomné pochopenie. Svoju úlohu zohral prechod z analýzy „súčasnosti“ na štúdium mesta v medzivojnovom období. Tu strácali dovtedajší prioritný význam „cudzie“, kvantitatívne techniky výskumu, ktoré v mnohom suplovali absenciu vlastných etnologických prístupov. Namiesto dovtedajšej primárnej orientácie na sociologické a sociálno-psychologické postupy začali zvýšenú úlohu hrať poznatky a techniky historiografie, archívnictva, ale aj politológie. Do popredia sa vrátila individualita, reprezentovaná osobnosťou informátora, práca s historickým a archívnym materiálom, analýza literatúry a dobovej tlače. Keďže aj štúdium rurálneho prostredia už hľadalo nové témy a možnosti (a mnohí bádatelia pracujú tak v mestskom, ako aj vo vidieckom prostredí), logicky nastalo metodologické i personálne zblížovanie a prelínanie zdanlivých protikladov.

Faktom zostáva, že množstvo ďalších (tu nespomínaných) pochybností a nejasností pretrváva a podnecuje pokračovanie dialógu. Pohľad do dejín a fungovania ktorejkoľvek zo zahraničných urbánoetnologických škôl však presvedča, že nejde o slovenské špecifikum, ale o všeobecný jav. Podľa niektorých bádateľov dokonca žiadna z orientácií etnologického bádania vo svete sa natoľko nezaoberala vlastnou reflexiou, precizovaním predmetu a metodiky, sebaspochybňovaním, sebatvrdením a obhajobou opodstatnenosti svojej existencie, ako práve urbánna antropológia/etnológia. Znamená to, že všeobecné otázky tvoriace základ našej úvahy sú na „programe dňa“ aj inde vo svete od momentu, keď mesto vstúpilo do zorného poľa tejto vedy. Aj preto mohla vzniknúť predložená úvaha o tom, odkiaľ a kam smeruje štúdium urbánnych svetov v etnológii na Slovensku.

Počiatky záujmu o javy „urbánneho sveta“ sa v slovenskej etnológii spájajú najmä so štúdiom robotníckej kultúry. Vznikli jednak ako dôsledok vývoja vedy, jednak ako reakcia na spoločenskú (ideologickú) objednávku a siahajú do polovice 50. rokov 20. storočia.<sup>3</sup> Vedome necháme bokom líniu výskumu robotníctva. Hoci sa dotýkal mestského prostredia, bol svojím zameraním na kovoľníctvo priamym pokračovaním rurálnej orientácie a pretrvával dlhšie v podobe štúdia roľníckej kultúry prímestských obcí. Za štart programového štúdia mesta považujeme moment, keď sa v našej vednej disciplíne (konkrétne vo vtedajšom Národopisnom ústave, dnešnom Ústave etnológie SAV) v roku 1979 obhájila prvá dizertácia s urbánnou problematikou (P. Salner, výskum súčasnej bratislavskej rodiny).<sup>4</sup> Znamenala vlastne verejné kodifikovanie mesta ako „rovnocennej“ súčasťi vedeckého etnografického bádania na Slovensku. Jej zameranie, teoreticky inšpirované nemeckou sociológiou rodiny, sa vo vtedajšej slovenskej národopisnej vede postupne pretransformovalo na širší kultúrno- resp. sociálnohistorický výskum Bratislavy.<sup>5</sup> Ďalším smerom záujmu boli otázky štúdia súčasnosti a sociálnych skupín.<sup>6</sup> Tie v európskej etnológii získali priestor už dávnejšie vďaka inšpiráciám v americkej antropológii a presahom disciplíny do hraničných sfér so sociálnymi vedami. Do urbánneho bádania prenikali tiež vplyvy ruských etnografov, najmä poznatky z ich prác o sociálnych skupinách a sociálnej diferencovanosti miest.

V procese diverzifikácie „mestských“ tém sa v 80. rokoch 20. storočia prejavoval aj intenzívnejší záujem o súdobé adaptačné procesy prisťahovalcov do slovenskej metropoly Bratislava. Vznikli prvé štúdie venované sviatkovaniu obyvateľov panelákových sídlisk, mestským skupinovými obradmi, prejavom urbánnych subkultúr a pod.<sup>7</sup> Hoci pomalšie, prebiehalo aj rozpracovávanie čiastkových teoretických otázok etnologických výskumov v meste, problémov



aplikácie výskumných (najmä kvantitatívnych) techník, ako aj hľadanie optimálnych spôsobov analýzy empirického materiálu.<sup>8</sup>

Za ďalší medzník možno považovať obdobie niekoľkých rokov pred vyjdením monografie Taká bola Bratislava (1991).<sup>9</sup> Vtedy sa rozšíril pracovný tím okolo Petra Salnera a odštartoval dlhodobý presun záujmu z „unifikovanej súčasnosti“ (obdobie formovania socialistickej spoločnosti) na javy sociálnej kultúry mestského spoločenstva v rokoch medzi vojnami. Pri analýze prostredia mesta sa snažili o korektnú historickú analýzu súdobých sociálnych vzťahov a mechanizmov v sledovanom prostredí. Ponor do nedávnej minulosti Bratislavy odhalil diferencované a odlišnosti tolerujúce prostredie s bohatým verejným životom (či už spolkovým, politickým alebo spoločenským). V porovnaní s dovtedy sledovaným obdobím socializmu (70. a 80. roky 20. storočia) išlo o obsahom aj formou odlišný predmet skúmania. Zaniknutá zložitá sieť sociálnych vzťahov kontrastovala s dezintegrovanými a atomizovanými vzťahmi v ideologicky a sociálne (navonok) celkom nivelizovanom prostredí „súčasnej“ Bratislavy. Spontánne verejné prejavy spoločenského života, ktoré boli v minulosti bežné, tu absentovali. Okrem toho boli výskumníci obmedzovaní nutným rešpektovaním oficiálnej ideológie, existenciou tabuizovaných tém i vedeckými metodickými problémami súvisiacimi so štúdiom súčasnosti. Aj preto „objav“ medzivojnovej Bratislavy spôsobil, že sa urbánne orientovaní etnológovia obrátili vo svojom vedeckom záujme jednoznačne na minulosť slovenských miest, od ktorej ich vtedy delili viac ako štyri povojnové desaťročia trvania proletárskej diktatúry.

Všeobecnejšie (vzhľadom na vývoj urbánnej orientácie) znamenal tento obrat v metodologickom zmysle „zmierenie“ s materskou disciplínou. Tá historickú perspektívu skúmaného javu považovala a považuje za kľúčový moment. Navyše práve koncom 80. rokov vzrástol vo vedení vtedajšieho Národopisného ústavu SAV záujem podporiť a výraznejšie rozšíriť tento prúd štúdiom vidieckych miest a personálnym posilnením výskumného kolektívu. V roku 1987 ústav vypísal prvý študijný pobyt s témou spoločenského života v malom meste, časovo zameraný na 1. polovicu 20. storočia (Katarína Popelková), o sedem rokov neskôr boli obhájené dve dizertácie materiálovo opreté o výskum sociálnych vzťahov v urbánnom prostredí.<sup>10</sup>

Posledné desaťročie 20. storočia možno charakterizovať ako obdobie najväčšieho rozvoja urbánneho štúdia v slovenskej etnológii. Prejavil sa nielen kvantitatívne, nárastom počtu bádateľov a výskumov, ale tiež snahou o teoretickú reflexiu skúmaných tém. Tento rozmach sa odráža aj vo vedomých pokusoch o metodologické a tematické presahy do sociálnych vied a historiografie, vedení vlastných projektov s urbánnou problematikou. Uspela aj snaha o medzinárodnú komunikáciu smerujúcu k diskutovaniu problémov nášho urbánneho bádania so zahraničnými odborníkmi, ako aj pokus presadiť urbánnu problematiku do učebných plánov na Katedre etnológie FiF UK. Súčasťou tohto procesu bolo aj úsilie aplikovať poznatky získané štúdiom sociálnych vzťahov v mestách pri interpretácii všeobecnejších „problémových“ tém. Išlo o vývojové procesy vrstiev a skupín spoločnosti Slovenska, problémy vnútro- a medziskupinovej dynamiky, otázky etnických vzťahov a pod. Otváral sa tak priestor komunikácie so sociálnou históriou, politológiou i sociológiou. Prebiehali tiež procesy vo vnútri etnologickej vedy. „Mestské“ témy začali prenikať aj do štúdia vidieka, na druhej strane urbánne bádanie pracovalo s problémami, ktoré mala predtým vyhradená etnológia pracujúca s „tradičnou“ vidieckou kultúrou.

Dosiaľ uvedené naznačuje postupnú zmenu prístupov k fenoménu mesta. Konkrétne výsledky záujmu o toto prostredie v poslednej dobe kriticky reflektovalo niekoľko bádateľov, preto sa ďalej pokúsime skôr o modelovú charakteristiku jednotlivých vývinových etáp.<sup>11</sup>

Počiatky boli orientované v prvom rade na mapovanie aktuálnych problémov v podmienkach socialistickej spoločnosti a možno ich charakterizovať ako **hľadanie**. Logicky vychádzali najmä

zo zbierania informácií, skúšania a overovania výskumných techník. Moment obratu k rekonštrukcii podôb mestského života v prvej polovici 20. storočia pracovne označujeme (vzhľadom na sledovanie vývinu urbánneho štúdia u nás) ako **objavenie „zlatého veku“**. Zmena mala kladné i negatívne stránky, možno však z nich odsledovať, koľko protikladov a paradoxov v sebe imanentný vývoj disciplíny, resp. niektorej jej orientácie skrýva. Najskôr prevládal spomenutý dôraz na zber a deskripciu materiálu. Zhromažďovanie poznatkov, ktorému sa rurálna orientácia venovala už desiatky rokov, nemohlo minúť ani výskumy miest. A tak aj urbánna etnológia „zlatého veku“ odštartovala formou popisnej „etnografickej“ fázy (trvala od začiatku 80. do polovice 90. rokov 20. storočia). Impulz pre orientáciu na štúdium mestskej minulosti prišiel (nie celkom náhodou) v čase, keď blížiac sa (a uskutočnené) politické zmeny v krajine priniesli pád vedeckej informačnej bariéry a následnú výzvu sledovať prebiehajúcu transformáciu spoločnosti. Naše urbánne bádanie reagovalo na vonkajší impulz zdanlivo paradoxne a „antimoderne“. (Aspoň dočasne) rezignovalo na štúdium aktuálnych tém svetovej antropológie, precizovanie kvantitatívnych postupov i štúdium súčasnosti. Analýzou minulosti hľadalo (a hľadá) korene formovania mestského spoločenstva, pochopenie základného problému, akým je prenášanie spoločenských zmien, ich priebehu a politických determinantov do každodenného života mesta.

Deskriptívne štúdium sociálnych skupín a vzťahov v mestách Slovenska umožnilo nielen podrobné zmapovanie štruktúry urbánnych celkov a ich skupinových kultúrnych prejavov v 20. storočí, ale aj empirické overenie množstva téz historických a sociálnych vied o vývoji rôznych vrstiev spoločnosti. Od konca 90. rokov 20. storočia sú už k dispozícii výsledky z hĺbkových archívnych i terénnych výskumov Bratislavy, Pezinka, Trenčína, Banskej Bystrice, Skalice a Modry. Prínosom je nielen ich rozsah, ale i fakt, že boli realizované prakticky rovnakým prístupom. Prinášajú množstvo porovnateľných poznatkov a publikovaných analýz, ktoré sú východiskom pre budúcu komparáciu.

Zmeny vo vnútri mestských spoločenstiev sa prestali vnímať ako „samovývoj“. Hľadali (a nachádzali sa) vonkajšie determinanty kultúry a spôsobu života mestského obyvateľstva. Etnológovia rozšírili vďaka štúdiu minulosti miest svoj metodický inštrumentár osvojením a prispôbením si viacerých výskumných techník historiografie. Pozornosť obrátili aj na „subjektívne objektivizované“ pramene, teda písomne fixované osobné materiály (biografie, dobové noviny; osobitné miesto má kritické využívanie beletristickej literatúry). Porovnávaním „subjektívnych“ údajov získavaných v priamom kontakte s informátormi (rôzne formy interview, orálna história s využitím biografickej metódy, rodinné fotografie ap.) so štúdiom fixovaných prameňov rôznej proveniencie získali širší priestor na interpretáciu svojich zistení a precizovanie záverov. Prínos tejto fázy bol aj teoretický: kombinácia výskumných techník podnietila vstup slovenských etnológov skúmajúcich mesto do dialógu nielen s podobne zameranými etnológmi v okolitých (najmä postkomunistických) krajinách strednej Európy, ale otvoril sa priestor na komunikáciu s európskou historiografiou a sociálnou históriou, jej poznatkami a spôsobom formulovania tém.

Osobné konfrontácie so zahraničnými bádateľmi a reáliami, i štúdium konečne dostupnej odbornej literatúry nastavili zrkadlo dovtedajším výsledkom slovenskej urbánnej etnológie. Ukázalo sa, že nútená izolácia priniesla absenciu niektorých teoreticko-metodologických aspektov, a tým zaostávanie v poznávaní a aplikovaní v zahraničí bežných trendov bádania; vyžiadala si zbytočné mrhanie sil a času pri „objavovaní objaveného“, ale zároveň mala aj niektoré pozitívne dopady pri formovaní predmetu bádania a techník výskumu.

Záverom možno zhrnúť, že na prelome milénia sa ešte donedávna nová „exotická“ zložka stala „štandardnou“ súčasťou odboru. Ukázalo sa, že rozšírenie a extenzívnosť výskumov i

deskriptívna fáza je už za nami a urbánna etnológia dosiahla určitý stupeň informatívnej nasýtenosti. Súčasne to bolo aj dôvodom faktu, že sa štúdium mestského prostredia začalo postupne akosi rozplývať a strácať svoje špecifiká. Netreba sa však znepokojovať: ako sa ukazuje, jednotlivé bádania sa začínajú odchyľovať od deskripcie a uberať **problémovým** smerom. Platí to v urbánnej orientácii, resp. urbánnej etnológii práve tak, ako aj v celej disciplíne.

Uvedené záverečné konštatovanie si zasluhuje osobitný komentár. Dokumentuje, že to, čo sa donedávna zdalo z hľadiska urbánnej etnológie ako dôležité, no ťažko prognózovateľné, sa dnes javí ako vykonštruovaný a nepodstatný problém. V minulosti zásadnú otázku, či treba **hľadať spoločné alebo rozdielne prvky s výskumom vidieka**, t.j. či pôjde o urbánnu etnológiu alebo etnológiu v meste, považujeme momentálne za uzavretú. Napriek odlišným východiskám sa v priebehu diskusii vykryštalizoval konsenzus, že je to tá istá disciplína, pracujúca s rozličnými prístupmi tam, kde nachádza svoj problém – mestě či na dedine. Napriek tomu sa prikláňame k používaniu názvu **urbánna etnológia**: prinajmenšom ako najjednoduchšieho vyjadrenia odlišenia miesta výskumov.

Stručné sumarizovanie dosiahnutých výsledkov logicky vyvoláva otázky ďalších perspektív výskumu mestského prostredia. Za necelé tri desaťročia existencie sa urbánna etnológia pokúša dohoniť to, čo sa vo vidieckom prostredí skúmalo viac ako jedno storočie. V záujme pochopenia (ale aj v dôsledku politickej reality) bola nevyhnutná orientácia na prostredie väčších a malých miest v období I. Československej republiky (1918 – 1938) a (vzhľadom na obmedzené personálne kapacity) zanedbávanie niektorých iných tém a období. Pre najbližšie roky očakávame, že pred urbánnu etnológiu na Slovensku budú stáť nasledovné priority:

*z metodologického aspektu:*

– predpokladáme pokračovanie osvedčených postupov, založených na kombinácii tradičných etnologických techník výskumu (rozhovor, priame pozorovanie) s fixovanými prameňmi. Vzhľadom na pokračujúci technický vývoj možno očakávať zvýšený dôraz na vizuálne techniky dokumentácie (fotografia, film, video);

– podľa konkrétnej situácie sa budú využívať aj špecifické možnosti bádateľov (priama účasť; angažované pozorovanie);

– nie celkom vyjasnenou otázkou zostávajú **možnosti komparácie** poznatkov z rôznych miest; politických systémov; štátov; historických období. Existujú určité predpoklady, ale stále pred nami stojí výzva vytvoriť širšiu syntézu; až tá preverí kvalitu získaných poznatkov i možnosti ich komparácie.

*z historického hľadiska:*

– možno predpokladať orientáciu na 20. storočie, prípadne koniec 19. storočia; etnologický výskum hlbšej minulosti bude (ak vôbec) výnimočným javom.

– dôraz bude spočívať na období 1948-1989, s orientáciou na kontinuitu (diskontinuitu) javov; okrem dosiaľ skúmaných problémov možno očakávať postupné otváranie nových tematických okruhov;

– ostatné historické obdobia (holokaust, roky 1945-1948, obdobie pred I. svetovou vojnou) budú pravdepodobne sledované len „ad hoc“, nie však systematicky;

– výskum „súčasnosti“ (dnes už 21. storočia) bude závisieť od toho, ako sa vyrieši etnologický aspekt kvantitatívneho štúdia početnejšieho mestského obyvateľstva; inak bude zameraný na problémy, ktoré sa priamo dotýkajú len obmedzeného okruhu respondentov;

*z aspektu sledovaných tém:*

– naďalej bude pokračovať systematické mapovanie javov sociálnej kultúry;

– vzrastie záujem o javy duchovnej kultúry (sviatkovanie) a ich význam v živote mestského obyvateľstva;

- otázky sú fenomény materiálnej kultúry;
- postupne bude pozornosť prechádzať aj na dosiaľ nesledované či okrajové témy (elity, morálka a etika);
- v jednotlivých prípadoch dôležitú úlohu môže zohrať spoločenská objednávka analýzy vybraných, momentálne aktuálnych problémov.

Najbližšie perspektívy sú tiež naznačené v dnes rozpracovaných témach: pozícia a kultúra etnických minorít či strednej vrstvy, problematika hodnôt, stereotypov a konštrukcie dejín, otázky elit, ideológia a spoločenská zmena, zážitky z prenasledovania v období holokaustu a prežitá hrôza ako faktor skupinovej integrácie (logicky by mala nasledovať analýza tohto fenoménu v období komunizmu) a pod. Tieto témy pútajú v súčasnosti pozornosť urbánnych etnológov na Slovensku. Odpoveď na otázku, či urbánne štúdium zaniká alebo sa rozmáha, či sa ono prispôbilo hlavnému prúdu, alebo či práve štúdium mesta nenesie významnú zásluhu na rozšírení východísk etnológie a na jej stále dôslednejšom zameriavaní sa na problémový prístup, takúto odpoveď zatiaľ nemôžeme dať.

Na záver možno zhrnúť, že urbánna etnológia doterajšími výsledkami potvrdila, že informáciami pochádzajúcimi z empirického štúdia miest dokáže komunikovať s poznatkami etnológov i sociálnych antropológov doma i v zahraničí. Sme veľmi blízko záberu historiografie, sociológie či politológie, európskej sociálnej histórie i k problematike vied o kultúre. Tieto fakty sú pre nás dostatočne širokou perspektívou, podnetom na pokračovanie vo výskumoch a výzvou na zovšeobecňovanie východísk.

#### POZNÁMKY

- 1 Príspevok vznikol v rámci vedeckých projektov VEGA č. 2/6047/99 *Etnicita ako polarizačný faktor v mestskom prostredí* a 2/6048/99 *Mesto ako priestor sociálno-kultúrnych interakcií (Na príklade Nitry v rokoch 1918-1948)*.
- 2 PRADELLE DE LA, M.: „Několik poznámek k urbánní antropologii“. In: *Český lid*, 83/1996, č. 3, s. 189-196.
- 3 LEŠČÁK, M.: „Stadtforschung in der slowakischen Ethnographie“. In: Benušková, Z. – Salner, P. (Hgs.): *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-städten Mitteleuropas*. Bratislava, NÚ SAV, 1992, s. 7-16.
- 4 SALNER, P.: *Etnografické aspekty výskumu súčasnej mestskej rodiny (Na základe materiálu z Bratislavy I)*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava, NÚ SAV, 1979. 194 rkp. s.
- 5 Problematike a výsledkom „národopisného výskumu v m e s t e“ a „spracovania príslušnej národopisnej problematiky v mestskom prostredí“ boli v druhej polovici 80. rokov 20. stor. venované dve monotematické čísla periodika *Slovenský národopis* (33/1985, č. 1 a 35/1987, č.2-3); súdobý diskurz v disciplíne sa v tomto období od „národopisného výskumu v meste“ začína širšie otvárať aj téme sociálnej zmeny a problematike sociálnych vzťahov, v terminológii a názve formujúcej sa orientácie na mesto sa však neodrazil.
- 6 Koncom 80. rokov 20. storočia sa vo vtedajšom Národopisnom ústave SAV začala riešiť spoločná vedecká úloha štúdia sociálnych skupín v etnografii; teoretické úsilie, snaha o rozšírenie metodologickej inšpirácie aj v západných sociálnych vedách, otvorené terminologické diskusie i publikačné výstupy tejto úlohy sa časovo zhodujú s postupným presadením sa témy sociálnych vzťahov ako dominantnej v slovenskom etnologickom urbánnom bádani.
- 7 FEGLOVÁ, V. - SALNER, P.: „Sviatočné príležitosti v súčasnom mestskom prostredí (Výsledky ankety na bratislavských sídliskách)“. In: *Slovenský národopis*, 33/1985, s. 88-115.

- 8 SALNER, P.: „K teoretickým problémom etnografického výskumu mesta.“ In: *Slovenský národopis*, 30/1982, s. 211-218; SALNER, P. – SALNEROVÁ, E.: „K problematike spoločenských kontaktov v súčasnom veľkomestskom prostredí.“ In: *Národopisné aktuality*, 19/1982, s. 285-292; SALNER, P.: „Národopis v meste – mesto v národopise.“ In: *Národopisné informácie*, 1988, č.1, s. 35-38.
- 9 SALNER, P. a kol.: *Taká bola Bratislava*. Bratislava, Veda, 1991. 216 s.
- 10 VRZGULOVÁ, M.: *Živnostníci - kultúrotvorný prvok v mestskom prostredí*. Dizertačná práca. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 1997. 204 rkp. s.; POPELKOVÁ, K.: *Urbánna etnológia a jej možnosti pri štúdiu problematiky sociálnej komunikácie (s dvoma príkladmi miest na Slovensku v rokoch 1918-1939)*. Dizertačná práca. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 203 rkp. s.
- 11 LUTHER, D.: „Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia.“ In: *Slovenský národopis*, 44/1996, s. 334-344; POPELKOVÁ, K.: „Urbánna etnológia – východiská a trendy.“ In: *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 124-154.

## DIE URBANE WELT IN DER SLOWAKISCHEN ETHNOLOGIE – VERSUCH EINES DIALOGES

### *Summary*

Die Dimensionen dieser Erwägungen sind:

Eine Diversifikation der Themen und der Zutritt zur urbanen Forschung, die aus rückwirkendem Anblick an die historisch relativ kurze Zeitspanne der Entwicklung der urbanen Orientierung in der slowakischen Ethnologie sichtbar ist.

Die Frage, ob unsere Forschung *urbane Ethnologie*, also eine selbständige, relativ neue Unterdisziplin der Ethnologie, oder *Ethnologie in der Stadt* ist.

Die in erster Linie auf die Erfassung der aktuellen Probleme unter den Bedingungen der sozialistischen Gesellschaft orientierten Anfänge, können wir als das **Suchen** bezeichnen. Logischer Weise gingen sie vor allem von der Informationssammlung und der Suche und Bestätigung von Forschungstechniken aus. Das Moment der Wende zur Rekonstruktion der Formen des städtischen Lebens in der ersten Hälfte des 20. Jh. bezeichnen wir als „goldener Zeitalter“. Die Orientierung auf das **Studium der städtischen Vergangenheit** kam (nicht ganz zufällig) in einer Zeit, in der die sich nähernden (und stattgefundenen) politischen Veränderungen im Land den Fall der wissenschaftlichen Informationsbarriere und die nachfolgende Aufforderung zur Verfolgung der stattfindenden Transformierung der Gesellschaft nach den Jahrzehnten der kommunistischen Diktatur mit sich brachten.

Seit dem Ende des 20. Jh. sind die Ergebnisse der Tiefenforschungen in den Archiven und im Terrain von Bratislava, sowie Kleinstädte Pezinok, Trenčín, Banská Bystrica, Skalica und Modra praktisch durch den gleichen Zutritt und die Menge der gebrachten Erkenntnisse und publizierten Analysen realisiert worden. Die Ethnologen erweiterten dank des Studiums der Vergangenheit ihr methodisches Instrumentarium durch die Aneignung und Anpassung an einige Forschungsmethoden der Historiographie. Aufmerksamkeit wendeten sie auch der „subjektiven“ Quellen zu (Biographien, zeitgenössische Zeitungen; die besondere Stelle der kritischen Ausnutzung der Belletristik). Durch den Vergleich des im unmittelbaren Kontakt mit den Informanten erworbenen Materialien mit dem Studium fixierter Quellen, erlangten sie einen breiteren Raum für die Interpretierung und Präzisierung der Schlussfolgerungen.

Die urbane Forschung in der slowakischen Ethnologie hat mit ihren Ergebnissen bestätigt, dass sie mit den Erkenntnissen der Fachmenschen im In- und Ausland kommunizieren können.

*This work was supported, in part, by Grant Agency for Sciences (Grant No. 2/7187/2001-2003, „Transformácie identity menšiny“).*

Vydáva Ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 50, 2002, číslo 3-4

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Tatiana Podolinská, PhD.,

Redakčná rada: Doc. PhDr. Eubica Droppová, CSc., Univ. prof. Dr. Anna Divičanová, CSc. Drh.b., Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, Doc. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, Doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Miroslav Válka, PhD.

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

#### SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 50, 2002, Number 3-4

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of Editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia  
and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

#### L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 50, 2002, No 3-4

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

#### SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 50, 2002, Nr. 3-4

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

---

# SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

---

ISSN 1335-1303

MIČ 49 €

---

**SAP**  
SLOVENSKÝ ANTIKVARIÁT

---